עתיקות 56, התשס״ז

כלי זכוכית מהתקופות הרומית הקדומה והביזנטית הקדומה מקברים T2 ו־T4 שליד חורבת זכרין

רות א׳ ג׳קסון־טל

במהלך חפירת קברים ליד חורבת זכרין נתגלו במערה T4 ובקבר T2 (ר׳ הדד, כרך זה) אחד־עשר חפצי זכוכית,[1] מתוכם ארבעה תמימים (שלושה מהם חרוזים)[2] וארבעה שלמים או בעלי פרופיל שלם. במערה T4, המתוארכת למאות הא׳–הב׳ לסה״נ, נמצאו חותם (איור 1:3), חרוזים (איור 2:3, ועוד שלושה שלא אוירו) ושפת קערה/כוס (לא אוירה);[3] בקבר T2, שתאריכו במאות הד׳–הה׳ לסה״נ, נחשפו קערה (איור 1), צנצנת (איור 1:2), בקבוקון (איור 2:2) וקנקנית (איור 3:2), ושני שברים שלא אוירו, רובם בשוחה המרכזית שבין שני המקמרים. כן נתגלו כמה שברי גוף קטנים, המייצגים שלושה כלים, אשר לא צוירו (קערה/כוס, חרוז ובקבוק; ר׳ הערה 3) ומעט שברי גוף זעירים שלא זוהו.

קבר T2

הכלים מקבר T2 יוצרו במגוון טכניקות, ובהן ניפוח חופשי (קערה, צנצנת ובקבוקון) וניפוח לדפוס (קנקנית). קבוצת הכלים כוללת כמה גוונים ובהם ירוק, ירקרק, חסר צבע וירוק־כחלחל (טורקיז). הכלים כוסו בבלייה חומה בגוון חלודה, כסופה, וסגונית גירנית ולעתים מאכלת. טכניקות העיטור כוללות תוספת חוט אופקי פשוט, תוספת חוט בדגם משולשים וניפוח לדפוס צלעות אנכיות.

1. קערה (L103, סל 1024; איור 1). שלמה, רופאה משברים רבים. זכוכית בגוון ירקרק עם חוט בגוון הכלי. בועיות עגולות ומוארכות, קטנות. בלייה חומה בגוון חלודה, כסופה וסגונית. שפה נוטה פנימה ומקופלת חוצה. דופן מעוגלת

איור 1.

איור 2.

פנימה. בסיס טבעת חלול מוגבה. תחתית קעורה עם עיבוי במרכזה וצלקת גדולה עם שרידי זכוכית ממוט הזגג (1.5 ס״מ). מתחת לשפה, במרחק 2.7 ס״מ ממנה, הוסף חוט זכוכית אופקי, לא ישר, בגוון כחול־ירקרק (טורקיז) בהיר. קוטר שפה 23.3 ס״מ, קוטר בסיס 9.6 ס״מ, גובה 8.2 ס״מ.

קערות שצורתן דומה, ללא חוט, נמצאו במערות קברים בחניתה (Barag 1978:13, Fig. 6:5), ובנהריה (בר״ג תשמ״ו:402, ציור 7). בר״ג תיארך קערות מטיפוס זה למאה הג׳ ולמחצית הראשונה של המאה הד׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:136, לוח

9:30); בג׳למה תוארכה קערה דומה, מעוגלת פחות וללא חוט מוסף, למאות הג׳–הד׳ לסה״נ (Weinberg and Goldstein 1988:41–43, Fig. 3:19–4); במערת קבורה בכפר יסיף תוארכה קערה דומה למן המאה הג׳ עד אמצע המאה הד׳ לסה״נ (גורין־רוזן תשנ״ח:73, איור 2:3).

2. צנצנת (L103, סל 1020; איור 1:2). פרופיל שלם, רופאה משברים רבים. זכוכית בגוון ירקרק בהיר, ידיות בגוון ירוק־כחלחל (טורקיז). בלייה גירנית וכסופה. שפה מעוגלת נוטה פנימה, עם קפל פתוח בחלקה התחתון. צוואר רחב וקצר. שלוש ידיות סרט נמשכות מהגוף אל השפה בזווית ישרה אל הקפל הצבוט ואל השפה, ויוצרות אוזן קטנה. הגוף מעוגל, כדורי. הבסיס קעור, דחוף פנימה עם צלקת ממוט הזגג (1.2 ס״מ). על הדופן מוספים חוטי זכוכית בגון הכלי, ערוכים בדגם לא אחיד של משולשים, שנוצר מחוט אורך ומתחתיו חוטי זיגזג הנפגשים בנקודות החיבור. איכות החומר טובה. קוטר שפה 6 ס״מ, קוטר בסיס 3.5 ס״מ, גובה 9.5 ס״מ.

לצורת הצנצנת מקבילות רבות, ולעיטורה מקבילות מעטות. במערת קברים ליד קיבוץ לוחמי הגטאות, המתוארכת למן אמצע המאה הד׳ ועד אמצע המאה הה׳ לסה״נ, נתגלתה צנצנת שצורתה דומה, אך יש לה שתי ידיות והיא לא מעוטרת (פרסטר תשמ״ו:421, 430); בקבר 230 בהר הזיתים (Bagatti and Milik 1958:148, Fig. 35:10) נמצאה צנצנת דומה — בר״ג תיארך את הקבר לסוף המאה הג׳ ולמחצית הראשונה של המאה הד׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:29–30). בקבר בעין יברוד, שתוארך למאה הד׳ לסה״נ, נחשפה צנצנת דומה עם ארבע ידיות ועיטור חוטים אחר (Husseini 1938:54–55, Pl. 5); בר״ג תיארך את הכלי לסוף המאה הד׳ או לראשית המאה הה׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:44–45). צנצנת דומה נתגלתה במערת קבורה בבית פג׳אר (Husseini 1935:176, Pl. 85:6), ובר״ג תיארכה למאה הה׳ לסה״נ על סמך הקבלה לזו מעין יברוד (בר״ג תש״ל:40–41). בר״ג תיארך צנצנת דומה בצורתה, אך פחות מעוגלת ועם שתי ידיות ועיטור אחר, לסוף המאה הד׳ או למאה הה׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:153, לוח 34:1–12).

3. בקבוקון דמוי מבחנה (L103, סל 1019; איור 2:2). שפה שלמה, שבר צוואר, גוף ובסיס. זכוכית בגוון כחול־ירקרק (טורקיז). בלייה מאכלת, חומה־זהובה, כסופה וספגונית. שפה מקופלת פנימה, לא אחידה. צוואר גלילי, כתף שמוטה. בסיס שקצהו מעוגל ועליו שרידי זכוכית ממוט הזגג. דופן הכלי דקה. קוטר שפה 2.3 ס״מ.

בר״ג כינה את הטיפוס ׳בקבוק דמוי כישור׳, ותיארכו למאה הד׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:219–220, לוח 47:3), ואיסינגס ציינה כי הוא אופייני למאה הד׳ לסה״נ בחלקים מסוימים של האימפריה הרומית (Isings 1957:126). הטיפוס נתגלה בחפירות בית שערים, מערכת 13, שזמנה לפי בר״ג במחצית השנייה של המאה הג׳ או במחצית הראשונה של המאה הד׳ לסה״נ (בר״ג תש״ל:57). כלי דומה, מעוטר בשתי בהינות רדודות, נמצא בקבר בקיבוץ לוחמי הגטאות, שתוארך למאה הד׳ לסה״נ בהסתמך על מקבילות רבות מהארץ ובעיקר מחוצה לה (Peleg 1991:141, Figs. 6:4; 10:10, 11).

עובדה מעניינת היא כי במכלולי קברים איטלקיים נדיר טיפוס זה במאה הד׳ לסה״נ, ונפוץ במאות הא׳ והב׳ לסה״נ, ושימושו העיקרי בשרפת חומרי בושם במהלך טקסי קבורה (Stiaffini 1993:179, Fig. 1:1). מאחר שבקבוקים מטיפוס זה נפוצים בקבורה בארץ יש לשער כי גם הם שימשו לשרפת חומרי בושם כחלק מטקסי הקבורה.

4. קנקנית (לוקוס L103, סל 1015; איור 2:3). שלמה, רופאה משברים רבים. חסרה בדופן, בידית ובצוואר. זכוכית בגוון ירקרק־כחלחל. בלייה חומה־שחורה, מעט חלודה וספגונית. שפת משפך מעובה, מקופלת בחלקה פנימה ומשוטחת. צוואר ארוך. גוף אגסי, הולך וצר כלפי מטה. מהגוף למרכז הצוואר שתי ידיות סרט, בהונות בשני צדיהן, בחיבור הידית לכתף ולצוואר. בסיס טבעת חלול עשוי מבועה נוספת, וקעור, עם שרידי זכוכית ממוט הזגג (2 ס״מ קוטר). הכלי מעוטר בצלעות אנכיות, לא אחידות, שהרווחים ביניהן לא שווים, אשר נעשו בדפוס. קוטר שפה 3.6 ס״מ, קוטר בסיס 5.7 ס״מ, גובה 22 ס״מ.

קנקנית מסוג זה עדיין לא פורסמה ממכלול סטרטיגרפי בדוק, אך קנקניות מטיפוס דומה קיימות בכמה אוספי מוזיאונים בעולם. הדוגמה הקרובה ביותר לקנקנית מזכרין נמצאת באוסף מוזיאון האמנות שבלוצרן: יש לה צורה זהה, אך היא לא מעוטרת בצלעות אנכיות בדפוס. מקור הכלי מלוצרן באוסף פרטי, ולכן מוצאו ותיארוכו אינם ידועים בוודאות, אך הוא תוארך על סמך השוואות למאה הד׳ לסה״נ (*Glaskunst*:99, Fig. 377). קנקנית מטיפוס דומה נמצאת באוסף מוזיאון ניוארק: צבעה זהה וצורתה דומה, אך יש לה בסיס טבעת מוסף, תוספת חוט אופקי מתחת לשפה ובקצה הצוואר, והיא לא מעוטרת בצלעות אנכיות בדפוס. הקנקנית לא תוארכה, אך צוין כי מקום מוצאה המשוער הוא סוריה (Auth 1976:219, Fig. 452). באוסף מוזיאון ייל מצויה קנקנית נוספת מטיפוס דומה: גונה צהבהב בהיר, עם צוואר וגוף דומים, אך יש לה ידיות מעובדות יותר ובסיס קעור. הקנקנית

מייל תוארכה למאות הה׳–הו׳ לסה״נ, בעיקר על סמך צורתה וידיותיה האופייניות לטיפוסי התקופה הרומית המאוחרת והתקופה הביזנטית (Matheson 1980:127–128, Fig. 343).

הקבלה לעיטור הקנקנית נמצאה באוסף מוזיאון ניוארק, בפך דו־גוני מן המאה הד׳ לסה״נ, המעוטר בצלעות אנכיות מנופחות בדפוס (Auth 1976:107, Fig. 122).

מערה T4

ממצאי הזכוכית ממערה T4 יוצרו בניפוח חופשי (קערה/כוס), משיכה (חרוזים) ויציקה בדפוס וחיתוך (חותם).

5. חותם (L115, סל 1014; איור 3:1). תמים. זכוכית בגוון כחלחל־ירקרק בהיר. בלייה כסופה, ססגונית, מאכלת וגירנית. חותם חרוטי, מעוגל בחלקו העליון ושטוח בבסיסו. במרכז החותם חור אופקי מפולש, לא שווה בשני צדיו. בבסיס החותם חותמת עם דמות בעל חיים (אריה או סוס), שניתן לזהותה בטביעה. רוחב 0.6 ס״מ, אורך 0.8 ס״מ, קוטר בסיס 1 ס״מ.

חותמות חרוטיים מוכרים בארץ משכבות ארכיאולוגיות המתוארכות למאות הו׳–הד׳ לפסה״נ. לדעת א׳ שטרן (Stern 1982) חותמות חרוטיים מחקים חותמות בבליים; הקדומים שבהם עשויים בעיקר אבן, ללא חור אופקי (כנראה שלא הושחלו על חוט), וחרות עליהם דגם כתוב. טביעות חותם עם אריות נפוצים במאות אלו, והם שאובים מהרפרטואר האחמני. שטרן מציין כי החותמות הארץ־ישראליים יוצרו בידי אמנים מקומיים, שחיקו דגמים אחמניים, אם כי התוצר ירוד.

אף על פי שדגמי האריות בחותמות הארץ־ישראליים דומים בתנוחתם לאריה שעל החותם מזכרין (Stern 1982:201, Figs. 326, 348, 356), הם מתוארים לרוב כשזנבותיהם מורמים מעלה. בר״ג (Barag 1985:58–59, 83–85, Figs. 95, 100–106) ציין כי חותמות חרוטיים מזכוכית נעשו בדפוס בייצור המוני במאות הו׳–הד׳ לפסה״נ במגוון צבעים: חסר צבע או ירקרק בהיר עד כחול כהה, מעביר אור, שהיה פופולרי במיוחד בתקופה זו. לרובם יש חור אופקי מפולש.

החותם עוטר בסצינות אחמניות טיפוסיות, למשל דמות מרכזית הנאבקת בשני אריות או בחיות מקרינות אנטיתטיות (Barag 1985:58–59, 83–85, Figs. 95, 100–106). מאחר שאריות מתוארים בדרך כלל כשזנבם מורם מעלה, וזנב החיה בחותם מזכרין נפול, יש לשער כי הדמות היא של סוס. דגמי אריות וסוסים מופיעים על אבני שיבוץ וחותמות במשך תקופה ארוכה, מתוארים בדהירה, זינוק, רתומים למרכבה או בשעת טרף, אך לא נמצאה דוגמה זהה לחותם זה.

6. חרוז (L101, סל 1014; איור 3:2). תמים. זכוכית בגוון ירוק. בלייה חיצונית ססגונית ופנימית גירנית. מלבני בצורתו ומעוגל בקצותיו, עם חור אופקי רחב מפולש. רוחב 0.6 ס״מ, אורך 0.8 ס״מ.

סיכום

ממצא הזכוכית מתארך את קבר T2 לשלהי התקופה הרומית וראשית התקופה הביזנטית (המאה הד׳ וראשית המאה הה׳ לסה״נ). שלושת החרוזים ושבר שפת הקערה/כוס שנתגלו במערה T4 מתארכים אותה למאות הא׳–הב׳ לסה״נ.

מבחר הכלים יכול להעיד על מצבם הכלכלי הטוב של אלה הטמונים בבית הקברות. מציאותו של חותם קדום (פרסי) בקבורה מאוחרת מעידה כי בתקופת השימוש במערת הקבורה ייחסו כנראה חשיבות לחפצים עתיקים. חיזוק לכך הוא גילויו של חותם חרפושית מהמאות הו׳–הד׳ לפסה״נ, העשוי

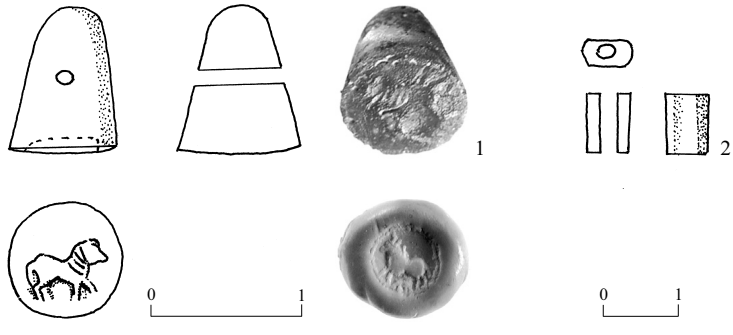

איור 3.

מזכוכית כחולה, ועליו דגם דמות מזוקנת,[4] שנמצא בקבר בח׳רבת אל־בירה שתאריכו מהמאה הד׳ עד אמצע המאה הח׳ לסה״נ; לקבר יש תוכנית דומה לזו של המערה בחורבת זכרין והוא נמצא בקרבת מקום, מדרום לראש העין.

הערות

[1] תודתי לחופר האתר, אלי הדד, על שהעביר לידי את החומר לעיבוד ועל שיתוף הפעולה המלא. תודה מיוחדת ליעל גורין־רוזן על עזרתה הרבה ועידודה במהלך כתיבת הדוח. כלי הזכוכית צוירו בידי מייקל מיילס ז״ל ורופאו בידי אולגה שור, ולהם תודתי.

[2] נמצאו שני חרוזים תמימים זהים לחרוז שצויר: אחד באותו סל עם שרידי חוט ברונזה שטבעת בקצהו (אשר אולי שימש לסגירת השרשרת), ושני בלוקוס 113, סל 1050.

[3] נוסף על פריטים אלה נתגלו במערה כמה פריטים שאינם מוצגים באיור: בלוקוס 113, סל 1066, נמצא שבר שפה של קערה או כוס, שניתן לשער כי תאריכו בתקופה הרומית הקדומה; בלוקוס 100, סל 1003 נתגלה חרוז נוסף משוטח ובלוי; בלוקוס 109, סל 1039, נמצא שבר של בסיס פשוט, אולי של בקבוק.

[4] החותם פורסם בדוח ראשוני ופנימי באוניברסיטת תל אביב על ידי נ׳ שפטלוביץ ור׳ אורן.

הפניות

בר״ג ד׳ תש״ל. **כלי הזכוכית בארץ ישראל בתקופה הרומית והביזנטית**. עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית. ירושלים.

בר״ג ד׳ תשמ״ו. בתי קברות מן התקופה הרומית בנהריה. בתוך מ׳ ידעיה, עורך. **קדמוניות הגליל המערבי**. תל אביב ומטה אשר. עמ׳ 397–405.

גורין־רוזן י׳ תשנ״ח. מערת קבורה בכפר יסיף. **עתיקות** 33: 71–77.

פרסטר ג׳ תשמ״ו. מערת קברים נוצרית מצוירת, ליד קיבוץ לוחמי הגיטאות. בתוך מ׳ ידעיה, עורך. **קדמוניות הגליל המערבי**. תל אביב ומטה אשר. עמ׳ 416–430.

Auth S.H. 1976. *Ancient Glass in the Newark Museum*. Newark, NJ.

Bagatti P.B. and Milik J.T. 1958. *Gli scavi del ‘Dominus Flevit’ (Monte Oliveto, Gerusalemme)* I: *La necropoli del periodo romano*. Jerusalem.

Barag D. 1978. *Ḥanita, Tomb XV: A Tomb of the Third and Early Fourth Century CE* (*‘Atiqot* [*ES*] 13). Jerusalem.

Barag D. 1985. *Catalogue of the Western Asiatic Glass in the British Museum* I. London.

Glaskunst. *3000 Jahre Glaskunst*. Kunstmuseum Luzern 1981.

Gorin-Rosen Y. 2004. The Glass Vessels from the Cemetery at Ḥorbat Rimon. *‘Atiqot* 46:113*–124*.

Husseini S.A.S. 1935. A Fourth-Century A.D. Tomb at Beit Fajjar. *QDAP* 4:175–177.

Husseini S.A.S. 1938. A Rock Cut Tomb Chamber at ‘Ain Yabrud. *QDAP* 6:54–55.

Isings C. 1957. *Roman Glass from Dated Finds*. Groingen.

Matheson S.B. 1980. *Ancient Glass in the Yale University Art Gallery*. Meriden, Conn.

Peleg M. 1991. Persian, Hellinistic and Roman Burials at Loḥamei HaGeta’ot. *‘Atiqot* 20:131–152.

Stern E. 1982. *Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period 538–332 B.C.* Jerusalem.

Stiaffini D. 1993. The Presence of Glass in Funerary Contexts in Italy (4th–7th Century). *Annales du 12 Congrés de l’Association Internationale pour l’Histoire du Verre.* Amsterdam. Pp. 177–185.

Weinberg G.D. and Goldstein S.M. 1988. The Glass Vessels. In Weinberg G.D. ed. *Excavations at Jalame—Site of a Glass Factory in Late Roman Palestine*. Columbia, Mi. Pp. 38–102.

Early Roman and Early Byzantine Glass Vessels from T2 and T4 near Ḥorbat Zikhrin

Ruth E. Jackson-Tal

(Pp. 59–63)

Eleven glass vessels were discovered in two burial caves (T2, T4; see Haddad, this volume) near Ḥ. Zikhrin. The vessels found in T2 are a bowl (Fig. 1), jar (Fig. 2:1), bottle (Fig. 2:2) and amphoriskos (Fig. 2:3), dated to the fourth–fifth centuries CE. The finds in Cave T4 included a bowl rim and bottle base dated to the first and second centuries CE and several beads (e.g., Fig. 3:2). An exceptional cast-and-cut seal (Fig. 3:1), dated to the sixth–fourth centuries BCE, was also found in this cave. The quality of the glass vessels and especially the seal, which was probably a valued object or less likely a family heirloom, could be a reflection of the affluent status of the deceased family.

Captions to Illustrations

Fig. 1. Glass bowl from T2.
Fig. 2. Glass vessels from T2.
Fig. 3. Glass seal and bead from T4.